

Araştırma Makalesi / Research Article

KÜRESELLEŞME VE PANDEMİ KRİZİNDE ULUS DEVLETİN YÜKSELİŞİ

Ali YILMAZ*

Öz

Bu çalışmada, Çin’de ortaya çıkarak 2020’nin ilk aylarından itibaren tüm dünyayı kasıp kavuran Covid-19 salgınından kaynaklı pandemi krizi ele alınacaktır. 21. Yüzyıla dünya, sosyalist bloğun çökmesi sonrası tek kutuplu hâle gelen küresel ekonomik düzenin nasıl daha derinleşeceği, küreselleşmenin ulus devlet ve yönetimleri ne kadar zayıflattığı tartışmaları etrafında girmişti. Ancak 2000’li yıllarda yaşanan sık krizler, küreselleşmenin bu krizlerdeki hızlandırıcı etkisi, Batılı ülkelerde egemen olan sosyo-ekonomik sistemi de derinden sarsmış; son olarak pandemi krizi ise ulus devlet ve yönetim sistemini tekrar herkesin ilgi odağı hâline getirmiştir.

Makalede öncelikle küreselleşmeyle birlikte dünyaya egemen olan küresel sosyo-ekonomik sistem ana hatlarıyla analiz edilerek bu düzenin devletler ve vatandaşlar üzerindeki etkileri kritikçi ve realist bir bakış açısıyla ortaya konmaya çalışılacaktır. Sonrasında, Batılı ülkelerin Covid-19 kriz yönetimlerindeki başarı düzeyine değinilerek bu krizin, küreselleşme, ulus devlet ve kamu yönetimi üzerindeki yansımalarına dair çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır. Yine Türkiye’deki kriz yönetim süreci özetlenerek devlet yapılanması ve yönetimde alınması gereken derslere ilişkin tespitlerde bulunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Krizi, Küreselleşme, Ulus Devlet, Kriz Yönetimi, Mülki İdare

* MİA-Turgutlu-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Doktora Programı, ali.yilmaz392@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2586-0483

GLOBALIZATION AND THE RISE OF THE NATION STATE IN THE PANDEMIC CRISIS

ABSTRACT

In this study, the pandemic crisis caused by the Covid-19 outbreak, which emerged in China and swept the whole world since the first months of 2020, will be discussed. On the eve of 21th century, in the world that became unipolar after the collapse of socialist bloc, there was a common belief that global capitalist economic order would deepen and globalisation would continue to weaken the nation state and governments. However, the frequent crises experienced in the 2000s and the accelerating effect of globalization in these crises have also deeply shaken the socio-economic system dominant in Western countries. Finally, the pandemic crisis has made the nation-state and administrative system the focus of attention of everyone again.

In this article, first of all, the socio-economic system that dominates the (Western) world with globalization will be analysed with its main lines and the effects of this order on states and citizens will be tried to be revealed in a critical realist perspective. Afterwards, it will be tried to make inferences about the implications of this crisis on globalization, nation state and public administration, referring to the level of success of Western countries in the Covid-19 crisis management. Again, by summarizing the Covid-19 crisis management process in Turkey, it is aimed to make some judgements about the state structure and the lessons to be taken in administration.

Key Words: Covid-19 Crisis, Globalization, Nation State, Crisis Management, Provincial Administration

GİRİŞ

21. Yüzyıl küresel düzeyde etkisi hissedilen büyük bunalımlarla başlamış; daha 2001 yılında ABD’de yaşanan 11 Eylül saldırılarının ve 2008 Küresel Finans Krizi’nin etkileri tartışılırken, insanlık bu kez büyük bir pandemi kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Çin’in Wuhan şehrinde bir kişiye bulaşan Covid-19 virüsü, küresel dünya sisteminde birkaç ay gibi kısa bir sürede dünyanın tamamına yayılmıştır. Ülkelerin aldığı seyahat, ticaret, hatta sokağa çıkma kısıtlaması tedbirlerine rağmen virüsün yayılımı engellenememiş, küresel çapta yayılan kriz, tüm devletleri ve insanlığı âdeta bir ölüm kalım savaşıyla baş başa bırakmıştır.

Ulus devletler bu süreçte, ekonomilerini ve vatandaşlarını korumak adına büyük bir içe kapanma sürecine girmişler; son dönemde küresel dünya düzeninde artık önemlerinin kalmadığı, toprakları üzerinde egemenlik kuramadıkları, sınırlarının bile anlamını yitirdiği iddia edilen (Akbulut, 2007), insanlık tarihinin bu en son ve en kapsamlı siyasal bütünlüğü, salgının hemen tüm toplumsal alanlarda yarattığı krizlere karşı çözüm üretmesi için herkesin umutla gözlerini diktiği tek organizasyon hâline gelmiştir. Ancak küresel iş birliği ve koordinasyona en fazla ihtiyaç duyulan bu süreçte uluslararası ya da ulus-üstü AB (Avrupa Birliği), BM (Birleşmiş Milletler), DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) gibi yapılar, büyük oranda işsiz kalarak küresel sistemde pandemiyle savaşta etkin bir rol üstlenememişlerdir.

Bu noktada, küresel kriz sonrası düzende küreselleşmenin alacağı yeni biçim son derece büyük önem arz etmektedir. ABD’nin başını çektiği küresel kapitalizmin sona erip ermeyeceği, Çin gibi yeni lider adayı ülkelerin hegemonik bir güce dönüşüp dönüşmeyeceği çok önemli bir tartışma alanı hâline gelmiştir. Elbette pandemi sonrası dünyada, mücadeleyi kendi içinde ve küresel düzeyde başarıyla yapamayan ülkeler, yeni dünya düzeninde kaybedenler arasında yer alacaktır. Bu anlamda, özellikle Çin ve Rusya gibi otoriter ülkeler, Avrupa ve ABD gibi geleneksel olarak liberal demokratik ülkelere göre, ulus devletlerinin hükümranlığını daha etkin kullanarak, mücadelede ve küresel yardımlarda daha fazla ön plana çıkmaktadırlar. Yine, Türkiye’nin de zor zamanlarda geleneksel güçlü ‘devlet kapasitesini’ devreye sokarak gerek içeride vatandaşlarını korumada ve tedavide, gerekse bölgesel-küresel ölçekte yaptığı iş birlikleri ve yardımlarla ön plana çıkan ülkeler arasında olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın da esas gayesi, adeta bir ‘küreselleşme sorunu’ şeklinde hızla dünyaya yayılan Covid-19 pandemisinin beraberinde getirdiği sosyo-ekonomik sorunlarla ülkelerin mücadelesine genel anlamda göz atmak suretiyle, bazı küreselleşme teorileri çerçevesinde bu mücadelenin uluslararası düzene etkilerini analiz etmek ve pandemi sonrası yeni dünya düzeninde ulus devletlerin ve onların yönetim aygıtı olan kamu yönetimlerinin aldığı-alacağı yeni biçimlere ilişkin genel çıkarımlarda bulunmaya çalışmaktır. Bir diğer taraftan da küreselleşme teorisinin doğrulandığı-yanlışlandığı alanlara ilişkin tespitler yapılmış olacaktır. Yine küresel pandemiyle mücadelede kamu yönetiminin kriz ortamında üstlendiği kritik role değinmek suretiyle, gelecekteki muhtemel krizlerin yönetimi konusunda hayati önemde olduğu değerlendirilen uygulamaya dönük dersler çıkarılacaktır. Ayrıca bu küresel salgının Türkiye’nin gerek iç yönetimi gerekse uluslararası arenadaki konumu üzerinde doğurduğu/doğuracağı muhtemel etkiler konusunda da yorumlarda bulunmak, çalışmamızın bir başka dolaylı çıktısı olacaktır.

Bu yapılırken öncelikle, küreselleşmeyle birlikte dünyaya egemen olan sosyo-ekonomik sistem analiz edilerek küresel çapta egemen olan bu düzenin devletler ve vatandaşlar üzerindeki etkileri “kritikçi realist” bir şekilde ortaya konmaya çalışılacaktır. Çünkü ‘Küresel pandemi krizinin’ anlaşılması öncelikle küreselleşmenin temel argümanlarının açıklanmasına ihtiyaç duymaktadır. Küreselleşmenin, tarihsel arka planı ana hatlarıyla analiz edilerek günümüzde ulus-devletin sosyo-politik yapılanmasına, özellikle de Türkiye gibi Batı tipi ulus-devlet kurma sürecini görece geç tamamlamış ülkeler üzerindeki etkileri üzerinde yoğunlaşılacaktır. Sonrasında ise ilk etapta küreselleşmenin pandemiye dönüşen salgın üzerindeki etkisi açıklanacak; Türkiye ve başlıca Batılı ülkelerde bu krize yapılan müdahaleler ana hatlarıyla yorumlanacaktır. Batılı ülkelere kasıt, esas itibarıyla Avrupa ülkeleri olmakla birlikte, sosyo-ekonomik toplumsal yapı yönünden gelişmiş Avrupa sisteminin devamı niteliğinde olan, örneğin ABD, Kanada, Japonya gibi gelişmiş liberal demokratik ülkelerdir.

“Son dönemde küresel kapitalizmin, geleneksel ‘ulus devleti’ siyasal bütünlüğünü tartışılır hâle getirdiği; ‘ulus devleti’, ‘vatandaşlarına’ vaat ettiği eşitlikçi, demokratik refah devletinin artık tarihin tozlu raflarında kaldığı” söyleminin, pandemiyle birlikte gündemden hızla düştüğü gözlemlenmektedir. Çünkü “ulus devlet” hâlen vatandaşlarının temel koruyucusu ve kollayıcısı olduğunu

bir kez daha göstermiş; ideolojik küreselleşme taraftarlığı ve kozmopolitanizm büyük ölçüde terk edilerek, ulus devletlerin bu küresel krizle adeta yerelde tek başına kaldıkları gerçeği genel kabul gören bir yaklaşıma dönüşmüştür.

Tüm bunlar yapılırken, sosyal bilimlerde doğa bilimlerindeki gibi deney yapma imkânı olmaması ve kendine özgü araştırma yöntemlerinin bulunması nedeniyle, bazı toplumsal gelişmelerin arka planını görebilmek adına, mutlaka pek çok soyutlamaya başvurulacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada, Covid-19 pandemisiyle mücadelenin tüm alanlarını açıklamak değil, özellikle siyasal yapıya, devlet ve kamu yönetimi anlayışına etki eden faktörler üzerinde durmak hedeflenmiştir. Bu değerlendirmeden yola çıkarak, çalışmanın üzerine bina edildiği küresel sosyo-ekonomik toplum düzenini yorumlama, Batı'da ortaya çıkan başlıca sosyo-politik kuramların bu düzeni nasıl ele aldıklarını ortaya koymak suretiyle siyasal gelişmeleri açıklama çabasının sınırlılıkları/eksiklikleri olduğu önceden kabul edilebilir. Batı'nın sosyo-ekonomik sistemi açıklanırken ise özellikle son dönemde yaşanan ekonomi politik gelişmeleri anlamaya yardımcı olacağını düşündüğümüz post-Fordist küreselleşme tezleri incelenecektir; çünkü bu alandaki tüm teorileri tartışmak bu makalenin amacını ve kapsamını oldukça aşan konulardır.

Bu çalışmada ele alınan konular, ana hatlarıyla "kritikçi realist (eleştirel akıl yürütme)" yöntemine uygun bir şekilde incelenecektir. Bu anlamda, çalışmada, Ngwenyama'nın (1991) özetlediği yöntemine uygun şekilde, daha adil bir toplum düzeni ve insanın özgürleştirilmesi hedeflenmiş; toplumsal bilimlerin "değer-yüklü" olduğunun farkında olunarak, toplumsal baskı ve kişisel olası bozulmalardan mümkün olduğunca etkilenmeden, toplumsal olaylar eleştirel bir mantıkla irdelenmeye çalışılmıştır. Çünkü eleştirel bakış açısı olmadığı takdirde, toplumsal bilimlerle ilgili yapılan çalışmaların, büyük oranda mevcut statükoyu betimlemek, onu meşrulaştırmak dışında fazla bir amaca hizmet etmeyeceğine inanılmaktadır. Kuramsal bir çalışma olan çalışmamızda, literatür incelemesi-yorumlaması ve gözlem teknikleri kullanılacaktır. Buradaki "gözlem", klasik pozitivist bilim paradigması kapsamındaki dar anlamda bir veri toplama aracı değildir; söz konusu pandemi krizinin yönetim süreçlerinin, araştırma süresi boyunca yakından izlenmesi, ülkelerden örnekler verilmesi suretiyle karşılaştırmalı mukayeseler yoluyla mantıksal analizler yapılması yöntemidir. Yine çalışılan Covid-19 pandemisinin yeni bir olgu olması, toplumlar ve devletler üzerindeki etkisinin, nihai sonuçlarının tam olarak akademik literatürde yer edinmemiş

olmasının yanı sıra tüm ülkelerde uygulanan yeknesak bir mücadele stratejisinin mevcut bulunmaması nedeniyle sürecin takibinde, görsel ve yazılı basından da mümkün olduğunca faydalanılmıştır.

1. PANDEMİ ÖNCESİ KÜRESEL SOSYO-EKONOMİK DÜNYA DÜZENİ

Ulusların ve bireylerin birbirleriyle doğrudan etkileşimde olduğu küresel düzende, küreselleşme, pandemi sürecinin nedeni olmasa bile, en büyük hızlandırıcı faktörü olarak, salgının hızla dünyayı sarmasında en önemli rolü oynamıştır. Ulus devlet, bu süreçte vatandaşını koruyup kollayıcı tedbirleri alan temel aktörler konumuna gelmiş, gerek teoride gerekse bir realite olarak oldukça güç kazanmışlardır. 2008 küresel finans krizi gibi bazı uluslararası bunalım dönemlerinde zayıflasa da salgın hastalık öncesi dönemde genel itibarıyla yaşanan hızlı küreselleşme sürecinde, hükümetme kapasitesi zamanla düşme eğiliminde olan devlet erki, bu son küresel krizle birlikte tekrar etki alanını muazzam ölçüde artırmıştır. Çünkü tüm toplumu etkisi altına alan kriz şartlarında, devlet yönetimi ve siyaset, sosyo-politik kimlikler/kollektiviteler yerine “reel uygulamalar” üzerinde şekillenmeye başlamıştır.

Pandemi krizi öncesinin küreselleşme dönemini ve elbette bu süreç sırasında dünyaya hâkim olan karmaşık sosyo-politik yaşamı analiz edebilmek için mutlaka tarihten süzülerek gelen belirli bir bilimsel bakış açısından-metodolojiden yararlanmak büyük fayda sağlayacaktır. Başka bir deyişle, toplumu, devleti ve bunların karşılıklı etkileşimi sonucu oluşan siyaseti kavrayıp açıklamak için günümüze kadar açılan bilimsel yollardan yürümek neredeyse bir zorunluluktur; çünkü bilimsel bilgi aynı zamanda bir birikimdir. Diğer taraftan, günümüz siyasetini sadece belirli bir ideolojik kalıba sığdırmak mümkün değildir. Hatta günümüz siyasetini açıklamak tek bir sosyal disiplinin kapsamını hayli aşmaktadır. Örneğin Marksist bir yaklaşımla çağdaş küresel kapitalist sistemi analiz ederken, artık tek bir işçi sınıfından bahsetmek mümkün olmamakta; hizmet sektörünün ekonomide ağırlığının artması ve uzmanlaşmayla birlikte işçi sınıfının da kendi içinde karmaşıklaştığı herkes tarafından kabul görmektedir. Ancak yine de bu kısımda, siyaseti ve devleti, Batı kökenli günümüz küresel toplum düzeninin ekonomi politliğini, bu post-Fordist siyaset kuramları temelinde, ana hatlarıyla açıklamanın, son dönemde Batı’da yaşanan toplumsal kriz süreçlerini analiz etmede faydalı olacağı değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın temel ilgi alanında bulunan “küreselleşme” teorileriyle ünlü F. Jameson, D. Harvey gibi etkili düşünürler, son dönemdeki tarihsel sosyo-ekonomik gelişmeleri “Fordizm”, “post-Fordizm” kavramsal çerçevesinde (Belek, 1997) değerlendirmişler; kapitalist sistemin ulaştığı sosyo-politik düzeni Marksist bir metodoloji penceresinden görerek, ekonomi temelli belirleyicilikten hareket etmişlerdir. Fordizm, kısaca, bir sembol olarak Henry Ford’un büyük ölçekli otomobil fabrikasında “bilimsel yönetim” esaslarına göre kârlılık ve verimliliği arttırdığı, kitle üretimine-tüketimine dayanan üretim şeklini tarif ederken; post-Fordizm ise, bu sistemin 1970’lerde “brikim krizine” girmesi sonucu ortaya çıkan esnek uzmanlaşmaya dayalı sistemi ifade etmektedir (Saklı, 2007). Ekonomik hayata hâkim olan post-Fordist esnek üretim ve tüketim toplumu, sosyo-ekonomik sistemin işleyişini belirleyen başlıca faktörlerdir (Jessop, 2005). D. Harvey’e göre, bu “esnek birikim” düzenine geçişte, bilgisayar kontrollü üretime olanak tanıyan yeni bilişim teknolojileri ve örgütlenme modellerinin çok büyük rolü olmuştur (Harvey, 2000). Bu kuramcılarının literatüre kattıkları en önemli yenilik ise, bu yeni üretim ve tüketim biçimini, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir unsur olarak yeni düzenin sosyo-politik anlayışını açıklamak için toplum analizlerine dâhil etmeleridir. Elbette post-Fordist sosyo-ekonomik sistem analizinin de yeterince açıklayamadığı alanlar vardır. Her ne kadar bu kuramda fazla yer bulmamış olsa bile, sosyo-politik aktörlerin de (devlet ya da tüketim toplumunda bireylerin davranışsal tutumları gibi) post-Fordist esnek üretim biçimini belirli bir düzeye kadar belirlediğini kabul etmek gerekir. Yani aslında etkileme-belirleme ilişkisi, tek taraflı değil, karşılıklıdır; bir etkileşim sürecidir.

Bu çalışmada küreselleşme açıklanırken, tek başına “ekonomik yapının belirleyiciliği” yerine, sosyolojik ve yapısalçı açıklamaları da analize dâhil ederek çok daha geniş bir kavrama perspektifi ortaya koyduğuna inandığımız post-Fordist kapitalist sistem kuramına daha fazla yer verilmiştir. Bu anlamda post-Fordist kuram, günümüzdeki sosyo-politik sistemin ve modern devlet yapılanmasının çözümlemesinde çok daha kapsayıcı, realist bir bakış açısı sunmaktadır. Bu kuram, üretim biçimindeki dönüşümle sınıfsal yapı ve bunlar arasındaki ilişkiler, devlet-kamu yönetimi, bireysel kimliklerin oluşumu analizleri bakımından daha yetkin bir paradigma sunmaktadır (Rustin, 1989).

Weberyen siyaset ve devlet tasarımı, Marksist kuramın aksine, siyasal alanın “otonomluğu” esastır. Siyaset, ulus-devlet çözümlemesi çerçevesinde, sivil

bir alan olarak ele alınmıştır. Weber'in temel kaygısı, oldukça yetkinleşen modern devlet bürokrasisinin giderek liberal demokrasiyi boğacağı korkusudur. Normatif değerlendirmeleri bünyesinde barındıran Weberyen “çoğulcu” toplum yapısını savunanlar, siyaset alanını, farklı çıkar gruplarının mücadele arenası olarak tasavvur etmişlerdir. Bu anlamda bu yaklaşım, çeşitli ekonomik çıkar gruplarının siyaset ve devlet üzerinde çok etkili olduklarını kabul etse bile, devlet aygıtının tek bir çıkar grubunun-kapitalist burjuva sınıfının kontrolünde olduğu savını reddeder (Nash, 2010: 15).

Eleştirel siyaset ve iktidar analizleriyle çağdaş siyaset felsefesine önemli katkılar sağlayan bir başka düşünür de M. Foucault olmuştur. Her sosyal konuda olduğu gibi siyasette de bilgi ve “söylem”, toplumsal realiteyi sadece temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda onu yeniden kuran bir güçtür. Bu nedenle, toplumsal ilişkilerle birlikte siyaseti kurucu bir güç olarak “söylemsel bilgi”, toplumsal alanda askeriyeden fabrikalara, okullardan hastanelere kadar her alanda hayati bir rol oynar. Bu anlamda toplumsal ilişki ve kimlikler “kurgusaldır”; toplumsal olarak inşa edilmişlerdir. Bu yönüyle Foucaultcu paradigma geleneksel siyaset anlayışından bir kopuşu temsil eder (Foucault, 1992; Nash, 2010).

Bu paradigmatik yaklaşımın devamında “kültür siyaseti” gelmektedir ki kültür, bizim toplumsal gerçekliğimizi, günümüz neo-liberal davranış ve tutumlarımızı belirleyen, yeniden tanımlayan temel faktördür (Nash, 2010). F. Jamason, D. Harvey gibi toplumsal dönüşümün merkezine ekonomik belirleyiciliği yerleştiren bazı yazarlara göre, “postmodern” olarak tanımlanan bu son dönemde ekonomi ve kültürel yaşam adeta kaynaşmış durumdadır. “Post-Fordist sosyo-ekonomik sistem” kavramı kullanılarak da tasvir edilebilecek bu dönemde, daha önceki Fordist ekonomiyle karşılaştırıldığında, tüketim toplumunun, özel hayat tarzına göre oluşan piyasaların (*niche market*) giderek yaygınlaşması, boş zaman faaliyetlerinin ve hizmet sektörünün sosyo-ekonomik hayata egemen olması, “kültür siyaseti” gibi yeni siyaset tarzlarını beraberinde getirmektedir. Bu yeni sosyo-politik sistemde görece otonom olarak incelenen bu farklı toplumsal alanlar, kanaatime göre, o kadar birbirlerinin içine geçmiş bir durumdadır ki artık siyasette ya da devlet yönetiminde hangi alanın baskın olduğunu ikna edici bir şekilde analiz etmek âdeta imkânsızlaşmıştır.

Günümüzün küresel kapitalist sistemini ve bunun siyasete, ulus-devlet anlayışına etkilerini analiz ederken başta post-Fordist kuram olmak üzere, post-endüstriyel toplum”, “bilgi toplumu” gibi son dönemde sayısı giderek artan küreselleşme kuramlarının bakış açılarından da faydalanılabilir. Şu bir gerçek ki, bu kuramların hepsi olgusal gerçekliği belirli bir açıdan, kendi konumlarına göre görüp yorumlamaktadır. Ancak küreselleşmenin sosyo-ekonomik boyutunu ve bunun ulus-devletler üzerindeki etkilerini merkezine alan bu çalışmamızda sosyo-ekonomik temelli açıklamalara, özellikle pandeminin ortaya çıkması, küresel çapta yayılması ve pandemiyle mücadelede taşıdığı önem nedeniyle daha fazla önem atfedilmiştir. Bu nedenle, ekonomik hayata hâkim olan post-Fordist esnek üretim ve tüketim toplumu kuramına, kapitalizmin dönüşümünün temel dinamiklerini daha açık bir şekilde ortaya koyabilmek adına, daha fazla itibar edilebilir.

Kapitalizmin 1970’lerde yaşadığı en son büyük krize cevap olarak ortaya çıkan üretim sistemi post-Fordist ya da “esnek üretim” olarak adlandırılmaktadır. Aslında “post-Fordist” nitelemesi, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş Batılı ülkelerde egemen olan Fordist üretim biçimlerinden ve buna paralel olarak gelişen modernist devlet ve toplum anlayışından tamamen farklı bir döneme girildiğine vurgu yapmaktadır. Başka bir deyişle, post-Fordist üretim biçiminin, ekonomik hayatın yanı sıra toplumsal yapıda, devlet anlayışında, kültürde ve hayatın hemen her alanında köklü yenilikler yapma potansiyeline sahip olduğu değerlendirilmektedir (Saklı, 2007:2).

Fordist ekonomi düzeninin siyasette ve devlet anlayışında karşılığı, çalışanların, toplum kesimlerinin gelirin dağıtımından daha fazla pay aldığı “refah devleti” iken; post-Fordist ekonomik sistemde ise neo-liberalizm ve devletin küçültülmesi anlayışı egemen hâle gelmiştir. Bu dönemde, 1980’lerden itibaren büyük bir ivme kazanan küreselleşmenin derinleşmesi, devletin ekonomiden mümkün olduğunca çekilmesi (ancak tabii ki düzenleyici bir güç olarak küresel aktörlerin önünü açması kaydıyla), ülkelerin uluslararası para ve sermaye akışının önünü açacak politikalar yürütmesi söz konusudur. Yani, “dünyanın tek bir pazar olarak yeniden yapılandırılması sürecinde neo-liberalizm, küreselleşmenin başvurduğu ideolojik araç olmuştur” (Erdem, 2008:64).

Sosyalist bloğun yıkılmasının ardından 1990’lardan itibaren, küreselleşmenin âdeta bir “ideoloji” olarak rakipsiz kaldığı söylenebilir. Devletin,

“altının oyulduğu”, ekonomi ve toplumu yönlendirme kapasitesinin kalmadığı, otoritesini özel sektöre, uluslararası kuruluşlara ve ülke içinde ise “parçalanmış” kamu örgütlerine devrederek yaşanacak muhtemel krizlerle baş edebilmesi için gerekli merkezi gücünü kaybettiği iddia edilmiştir (Lodge ve Wegrich, 2014).

Ancak, bilhassa tüm dünyayı etkileyen 2008 finansal krizi başta olmak üzere, 2000’li yıllarda neo-liberal ekonomilerde yaşanan peş peşe krizler, devletin toplumsal düzende sadece seyirci olarak kalamayacağını göstermiştir. 2008 krizi sonrasında Batılı ülkelerde devletin uyguladığı kamulaştırma ve büyük bankaları/finans kurumlarını kurtarma operasyonları, işler kötü gittiğinde yegâne “kurtarıcı” olarak devletin her zaman geri dönerek boşluğu doldurma yetisine sahip olduğunu ispatlamıştır (Lodge, ve Wegrich, 2014:283). Yine Covid-19 krizi, Batılı ülke yönetimlerinde son 40 yıldır büyük önceliğe sahip olan, devletin küçültülmesi, ekonomik verimlilik ve performans esaslı yaklaşımın terk edilerek kamuda profesyonellik ve uzmanlığın tartışmalarda ön plana çıkmasını sağlamış (Dunlop, Ongaro ve Baker, 2020:371); devletin sunduğu sağlık, güvenlik gibi temel hizmetlerin kamu hizmeti niteliğinin öneminin daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlamıştır.

Elbette Batılı ülkelerde yaşanan bu sürecin Türkiye üzerinde de nerdeyse doğrudan ve “eş zamanlı” diyebileceğimiz etkileri olmuştur. Bu gelişmelerin ülkemize yansımaları, özellikle de değişen devlet anlayışı ve devletin uygulamaya soktuğu sosyo-ekonomik sistemi dönüştürücü mahiyetteki politikaları, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı yer bulacak olan pandemiyle mücadele süreç ve stratejisine zemin hazırlamıştır. Çünkü, post-Fordizmin gelişmiş kapitalist sistemlere hâkimiyet kurmasına koşut olarak, Türkiye’de, özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllarda olmak üzere, şaşılabilecek derecede Batı’yla neredeyse eş zamanlı hızlı bir yapısal uyarlanma süreci yaşanmıştır (Yılmaz, 2010). Bu yıllardan itibaren, bir taraftan 1980 öncesinde uygulanmakta olan korumacı dış ticaret politikaları terk edilmiş, post-Fordizmin temel mantığına uygun olarak, KOBİ diye tabir edilen küçük ve orta büyüklükteki işletmeler devlet eliyle güçlendirilmiş, değişimin gerekliliği sürekli gündemde tutulmuş; kısacası, post-Fordist dönemin öngördüğü neo-liberal ekonomi ve maliye politikalarıyla Türkiye ekonomisi uluslararası kapitalist sisteme eklenmiştir.

Bu hızlı tarihsel kronolojik analiz göstermektedir ki serbest piyasa ekonomisine dayalı kapitalist üretim ve sosyo-ekonomik düzen her krize girdiğinde devlet devreye girmekte; özellikle devletin kendine özgü zor-meşru güç kullanma vasfı devreye sokularak, sosyo-ekonomik düzen, topluma hâkim olan yeni değerler çerçevesinde yeniden inşa edilmektedir. Özünde ekonomi ya da küreselleşme kaynaklı olmasa bile, küreselleşmiş ekonomik düzenin küresel bir salgına dönüşmesi üzerindeki hızlandırıcı-derinleştirici etkisinin çok güçlü olduğu belirgin olan Covid-19 krizinin de, sosyo-ekonomik yapı ve özellikle de devlet-kamu yönetimi yapılanması üzerinde dönüştürücü bir potansiyeli vardır. Bu bakımdan, son pandemi krizinde/sonrasında da devlet ve kamu yönetiminin toplumsal sistemdeki rolünün ayrıntılı tartışılması; devletin ve kamu yönetiminin, bu son küresel kriz çerçevesinde kendilerine tanımlanan rolleri daha etkin bir şekilde yerine getirebilmesi bakımından, yeniden tahkim edilmesi şarttır.

2. KÜRESELLEŞME, COVID-19 KRİZİ VE YÖNETİM

“Küreselleşmeyle birlikte artık ulus-devletlerin, kendi vatandaşlarının ekonomik refahına yönelik sosyo-ekonomik politikaları hayata geçirme irade ve özgürlüklerinin kalmadığı” iddiası, pandemi öncesi küreselleşme tartışmalarında sıklıkla dile getirilmiştir. Ulus devletler, din, mezhep, ırk gibi kimliksel farklılıkları ‘vatandaşlık’ temelinde tek potada eriterek ülke sınırları içinde ulusal bütünlüğü sağlamayı amaçlarken; küreselleşme, ‘çok kültürlülüğü’ ve ne olursa olsun ‘yerelleşmeyi’ prensip edinerek, dünya ölçeğinde serbest piyasayı hâkim kılmak adına, bir anlamda ulus devletin altını oymaktadır” (Erdem, 2008).

Küreselleşmenin artmasıyla birlikte son yıllarda devlette yapılan sürekli reformlarla, özellikle Batılı ülkelerde parçalı bir yönetim biçimi ortaya çıkmış ve ‘devletin sorun çözme kabiliyeti’ çok tartışmalı bir konu hâline gelmiştir (Lodge, ve Wegrich, 2014). Bununla birlikte, gerek sel, deprem gibi doğa olayları kaynaklı olsun gerekse giderek artan ölçüde, ekonomik, teknolojik ya da siyasal çatışmalardan kaynaklanan krizler olsun, tehdidin boyutu toplumsal sistemin işleyişini ciddi oranda etkilemeye başladığı hissedildiğinde, herkes gözünü devlete ve kamu yönetimine çevirerek, ortaya çıkan krizin etkin bir şekilde yönetilmesini beklemektedir. Bu nedenle, içinde bulunduğumuz yüzyılda siyaset ve yönetim bilimleri disiplinlerinin en önemli gündem maddelerinden biri, sahip olunan ekonomi politik görüş ne olursa olsun, giderek karmaşıklaşarak çoğalan

krizler karşısında, devletin ve kamu yönetiminin nasıl daha etkin ve güçlü hâle getirilebileceği konusu olmak zorundadır.

Covid-19 pandemisinin küreselleşmiş dünyayı bir anda sarmasıyla birlikte, neredeyse tüm ülkeler, sadece bir sağlık sorunuyla değil, salgının bir türevi olarak büyük bir sosyo-ekonomik krizle karşı karşıya kalmışlardır. Zaten belirli düzeyde mevcut olan işsizlik ve yoksulluk sorunları, pandeminin ekonomileri daraltmasıyla, daha da derinleşerek ulus-devletleri etkin ve birçok durumda da otoriter bir şekilde sosyo-ekonomik alana müdahale etmek zorunda bırakmıştır. Çünkü ‘vatandaşları’ krizin getirdiği kamu sağlığı, ekonomik ve sosyal sorunlardan kurtarabilecek tek mekanizmanın devlet ve kamu yönetimi olduğu bir kez daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Özellikle güçlü bir sosyo-politik kimliğe-bütünlüğe sahip olmayan AB gibi ulus-üstü, NATO, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi uluslararası örgütler kriz karşısında, belki kurgusal yapılarının doğal sonucu olarak, işlevsiz kalmış; uluslar, büyük oranda kendi başlarına bu savaşı vermek durumunda kalmışlardır.

Güçlü bir küresel kapitalizme rağmen ulus-devletler, bir anda sınırlarını kapatarak kendi hâllerinde kalmaya çalışmışlardır. Hatta pandemi sürecinde, daha öncesinde dünyaya hakim olan ancak son dönemde güç kaybetmeye başlayan “neo-liberalizmin öldüğü” bile kuvvetli bir şekilde iddia edilmektedir; çünkü bu süreçte eğitim, sağlık, güvenlik gibi hizmetler piyasaya bırakılmamış, doğrudan devlet tarafından üstlenilmiştir (Aslan, 2021:13). İnsanlığın tarihte karşılaştığı en büyük küresel krizlerden biri olarak Covid-19 salgınıyla mücadelede, güçlü bir sağlık sistemine, geniş bir sosyal güvenlik ağına ve pandemi tedbirlerini kararlılıkla uygulayabilen güçlü bir kamu yönetimi mekanizmasına sahip olan Almanya gibi ülkeler, (en azından pandeminin “kriz” dönemi olarak nitelenebilecek olan ilk iki yılını kapsayan 2020-2021 yıllarında) mücadelede nispeten başarılı bir performans ortaya koymuşlardır (Valiyeva, 2020; Kuhlmann, Helsröm, Ramberg ve Reiter, 2021). Öte yandan, ABD, Birleşik Krallık gibi ülkeler ise, dünyanın en büyük ekonomileri arasında olsalar bile, genel kabul gören nüfusa oranla toplam hasta ve ölüm sayıları gibi kriterlere göre, başarısız bir performans sergilemişlerdir.

Bu verilere-resmi istatistiklere göre, bu satırların yazıldığı tarih itibarıyla, yaklaşık 50 milyon toplam vaka ve 805 bin ölümlerle ABD açık ara ilk sırada olmak üzere, Covid-19 kaynaklı toplam vaka ve ölüm sayılarında dünya genelinde ilk ona giren ülkelerin (Rusya, Türkiye ve Brezilya’nın yanı sıra) çoğu liberal

ekonomik sistemin mevcut olduğu gelişmiş Batılı ülkelerdir-ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, İspanya; www.worldometers.info/, erişim tarihi: 28.12.2021). Bu anlamda, son birkaç yüzyıldır dünya çapında medeniyete liderlik eden sosyo-ekonomik yönden gelişmiş Avrupa ve Batı ülkelerinin krizlere hazırlık ve kriz yönetimi konusunda çok kapsamlı bir değerlendirme süreci, buna göre de yönetimlerinde önemli reformlar yapması gerektiği anlaşılmıştır. Elbette küresel çaptaki bu krizde sağlanan başarı düzeyi, uluslararası sistemde pandemi sonrası dünya düzeninde hegemonik ülkelerin edinecekleri liderlik ve konuma mutlaka doğrudan etki edecektir (SAM, 2020).

Covid-19 krizine karşı ülkelerin aldığı tedbirler ve uyguladıkları kriz yönetimi ilkeleri, ülkelerin sosyo-politik kültürel yapısı, siyasal iktidarın öngörü ve hedefleri, devlet gelenekleri ya da siyasal yönetim sistemi, ülkenin geleneksel yönetim kültürü gibi pek çok faktörün karmasından oluşan bir bağlamda belirlenmektedir. Covid-19 krizinde de ülkelerin krize verdiği tepkiler-uyguladıkları politikalar büyük oranda bu makro (siyasal yönetim sistemi), mezo (mevcut yönetim yapılanması) ve mikro (aktörlerin stratejileri) özellikler tarafından şekillendirilmiştir (Pattyn, Matthys ve Hecke, 2021). Başka bir deyişle, ülkelerin kriz yönetimi ana hatları itibariyle “yol bağımlılığı” ya da “tarihsel kurumsalcılık” teorisine uygun bir gelişim göstermiştir.

2020 yılının ilk aylarından itibaren hızla dünyada etkisini göstermeye başlayan Covid-19 salgınına karşı ülkeler, bilhassa etkili tedavi ya da hastalığı önleyici-virüsün hastalık yapıcı etkisini düşürücü bir aşının henüz bulunmadığı dönemde, virüsün yayılımını yavaşlatmaya dönük olarak, başta sınır kapılarının kapatılması olmak üzere toplumsal hareketliliği kısıtlayıcı bir dizi tedbiri uygulamaya geçirmeye başlamışlardır. Tam kapanma (sokağa çıkma yasağı) ya da yarı kapanma, kamusal alanlarda sosyal mesafe, toplumsal faaliyetlerin-toplantıların kısıtlanması, hastalara-kronik hasta ve yaşlılar gibi riskli gruplarına yönelik karantina uygulamaları, yine virüs taşıyanların hızlı bir şekilde tespit edilip toplumdan izole edilmesi için çok farklı test-takip (filyasyon) uygulamaları ve nihayetinde bu halk sağlığı tedbirlerinin toplumsal hayatı kesintiye uğrattıcı etkisi sonucu ortaya çıkan pek çok sosyo-ekonomik sorunla baş edebilmek için geliştirilen sosyal yardım, ekonomik destek vb. yöntemler bunlardan belli başlılarıdır. Hemen hemen her ülke bu tür tedbirleri pandemi boyunca, dönem dönem uygulamaya

koysa da bazı ülkelerin, ilk etapta yine de salgından çok zarar görmüş olsalar bile, çok hızlı ve kararlı hareket ettiği (Çin, Almanya gibi), bazılarının ise (Birleşik Krallık, ABD, Brezilya gibi) bu kısıtlama/kapanma tedbirlerini yeterince hayata geçiremediği/geçirmediği gözlemlenmiştir.

Etkili tedavi ve aşı henüz yokken bu halk sağlığı tedbirlerini alma konusunda hızlı hareket edip güçlü devlet ve yönetim mekanizmaları sayesinde iyi uygulayabilen ülkelerin, virüsün yayılımını nispeten kontrol altında tutabildikleri, toplam hasta ve virüs kaynaklı ölüm sayılarını, nihayetinde uzun vadede sosyo-ekonomik kayıplarını sınırlarılabildikleri bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Nüfusa oranla toplam vaka ve ölüm sayılarına bakıldığında; ABD, İngiltere, İsveç, Hollanda gibi ülkelerde bir milyonda yüz bini geçen vaka sayıları ve toplam ölüm miktarları değerlendirildiğinde bu durum net bir şekilde anlaşılabilir (https://www.worldometers.info/, 25.10.2021). Yani ister gelişmiş ister az gelişmiş olsun, sokağa çıkma yasağı gibi geleneksel ama salgın hastalıklara karşı çok etkili olduğu bilinen kısıtlama tedbirlerini uygulayabilen devletler, salgının en ağır sonuçlarını bertaraf etmeyi başarmışlardır (Capano, Howlett, Jarvis, Ramesh ve Goyal, 2020:286).

1990'lerden itibaren liberal kapitalizmin, sosyalist bloğun çökmesi sonucu Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle dünyada tek egemen küresel sistem olması, teknolojinin ulaştığı düzey itibarıyla küreselleşmenin tüm dünyada hakimiyetinin tescil edilmesi anlamına geliyordu (Atlı, 2020). Artık 'tarihin sonu' olarak tasvir edilen bu liberal küresel kapitalizm döneminde, küresel düzeyde etkin, dünyaya liderlik edebilecek bir sosyo-politik aktörün mevcut olmaması, küresel kapitalizmde sağlık konusunda vatandaşa 'müşteri' olarak bakılmasının bir sonucu olarak liberal ülkelerin etkin bir sosyal güvenlik sistemi geliştirememesi, salgın döneminde alınan tedbir ve kararların uygulanmasının doğrudan bünyesinde egemenlik hakkı ihtiva eden meşru devlet otoritesine ihtiyaç duyması nedeniyle, mücadelenin boyutu ve kapsamı, bireylerin ve sivil toplum kuruluşlarının kapasitesinin çok üzerine çıkmıştır. Özellikle tüm dünyada ulus-üstü yapılanmanın yegâne örneği olan AB bile kriz sürecinde ciddi bir dağılıma-parçalanma tehlikesiyle karşılaşmıştır (kuşkusuz AB tarafında üye ülkelerde kullanılmak üzere salgına karşı geliştirilen aşuların dünya piyasasından, pek de adil olmayan yüksek miktarlarda alınıp Avrupa içinde dağıtılması bu tespitten ayrı tutulmalıdır).

Elbette “küresel pandemiyle” yapılan ulusal mücadelede, uluslararası iş birliği ve koordinasyon önemini kaybetmemiş, tam aksine, bu ilkelerin değeri daha da artmıştır. Örneğin salgın hastalığa karşı aşının geliştirilmesi ve temin edilmesi konularında ülkelerin ciddi iş birliği yapma gayretleri olduğu açıkça görülmektedir. Bu tür küresel krizlerle mücadele için gerekli mekanizmaların önceden oluşturulmasının zorunlu olduğu anlaşılmış olup, pandemi sonrası küresel sistemde bu konunun ulus devletler bakımından gerek bölgesel gerekse küresel ilişkilerde önemli bir gündem maddesi olması beklenebilir. Aslında Covid-19 pandemisinin, yeterince etkili ve sayıca yeterli aşı mevcut olsa bile, tüm dünyada etkin aşılama-koruma tedbirleri uygulanmadan tamamen ülkeleri terk etmeyeceği, her zaman daha az ya da daha çok tehlikeli bir varyantın tekrar yayılma riskinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Pandemi sürecinden edinilen tecrübelerden sonra yerel-ulusal ve uluslararası kurumların “risk toplumuna” (Çuhacı, 2007) göre inşa edilmesi ya da mevcut yapıların incelenerek buna göre yeniden yapılanmaya gidilmesi gerektiği bir kez daha anlaşılmıştır.

Ayrıca, salgın hastalık döneminde en liberal ülkelerin bile vatandaşların özgürlüğünü kısıtlayan, liberal ekonomik sistemin olağan işlemlerini engelleyen otoriter kararlar alması en önemli tartışma noktalarından biridir. Pandemi öncesi dönemde zaten dünya genelinde artmaya başlayan milliyetçilik akımı, siyasette popülizm, yabancı düşmanlığı gibi liberal demokrasi karşıtı gelişmelerin bu süreçte daha da keskinleşmesi, otoriterliğe meyilli siyasal iktidarların, sürecin doğurduğu belirsizlik, korku ve kabuğuna çekilmiş uluslararası örgütler döneminde iktidarlarını daha da tahkim etmesi bir sürpriz değildir. Diğer taraftan, özellikle salgına karşı yetersiz müdahalede bulunmak ve salgını yeterince önemsememek konusunda yaygın eleştirilere hedef olan ABD ve Brezilya yönetimlerinin düştüğü durum dikkate alındığında, dünya genelinde son dönemlerde yükselişe geçen, kuşatıcı halk egemenliğine dayanan ve liberal demokrasileri tehdit eden “popülist demokrasi” anlayışının (Uslu, 2020), pandemiyle birlikte ulus devletlerde halk nezdinde itibar kaybetmeye başladığı gözlemlenmektedir.

Pandemi sürecinde Çin gibi otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerin, ABD gibi liberal Batı ülkelerine göre daha başarılı olduğu, bu nedenle Çin’in küresel sistemde etkisini artıracığı iddia edilmekle birlikte, aslında bunun indirgemeci bir yaklaşım olduğu, Almanya, Japonya ve hatta Türkiye gibi ülkelerin salgınla mücadelesi analiz

edilince ortaya çıkmaktadır. Esasen rejimin otoriter ya da demokratik olmasından öte, başarılı performansı getiren en önemli faktörlerin, ülkelerin başındaki siyasi hükümetlerin münferit düzeyde kararlı bir mücadele stratejisi geliştirmeleri ve bu stratejiyi uygulayabilecek “güçlü kurumsal kapasiteye-işleyişe” (Atlı, 2020:57) sahip olmaları olduğu gözlemlenmektedir.

Yine, güçlü ve yaygın sağlık-sosyal güvenlik sistemi, gıda ve tedarik zincirinde tamamen küresel sisteme muhtaç duruma düşmeden kendi kendine yeterli olabilme ve özellikle de mevcut kaynakları seferber edebilecek, salgına karşı alınan tedbirleri etkin şekilde uygulayabilecek, kısıtlama tedbirlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal sorunlara çözüm üretecek güçlü bir “devlet kapasitesi”, ülkelerin krize müdahale gücünü doğrudan etkileyen unsurlar olarak ön plana çıkmıştır.

Türkiye de bu anlamda, kapsayıcı bir sosyal güvenlik şemsiyesine ve donanımlı hastanelere sahip olmasıyla pandemi krizi sınavında başarı sağlayan ülkeler arasında sayılabilir. Özellikle sağlık sisteminin çökmemesi, hastanelerin yetersiz konuma düşmemesi, Covid-19 hastalarının sosyal güvenlik şemsiyesi altında ücretsiz olarak bilhassa kamu hastanelerinde tedavi edilmesi, salgınla yapılan “savaşta” ön cephe hatlarında mevzi kaybetmeyerek arka planda ortaya çıkabilecek pek çok sosyo-ekonomik problemin gelişmesini önlemiştir.

11 Mart 2020’de koronavirüs kaynaklı salgın hastalığın DSÖ tarafından “pandemi” olarak ilan edilmesinden itibaren ülkeler, kendi siyasi-idari yapılarına en uygun mücadele tedbirlerini acilen bulmaya çalışmışlardır. Türkiye de salgın daha ülke içinde etkisini göstermeden 10 Ocak 2020 tarihinde, Sağlık Bakanlığı’nın koordinasyonunda bir “Koronavirüs Bilim Kurulu” oluşturularak Hükümetin mücadele yöntemini belirleyen en büyük adımı atmış; bundan sonraki alınan tedbir ve uygulamalar büyük oranda bu teknik-tıbbi kurulun tavsiyeleri doğrultusunda pey der pey geliştirilmiştir. Sorunun merkezinde bulaşıcı hastalık olunca, yapılması gerekenleri teknokratlardan-tıp uzmanlarından müteşekkil bir kurulun kılavuzluğunda belirlemek, modern devlet ve bilim anlayışının temel gereği olarak yaygın kabul gören bir uygulama olmuştur. Süreç boyunca, Sağlık Bakanlığı’nın yürüteceği izolasyon, tedavi yöntemleri gibi kritik uygulamalar dahil olmak üzere (Küçük, 2021:121-122), sosyo-ekonomik alanda alınan hemen hemen tüm Covid-19 tedbirleri, en üst mertebede Cumhurbaşkanı

başkanlığındaki Hükümet düzeyinde olmak üzere ilgili Bakanlıklar, kurum ve kuruluşlarca, bu kurul tarafından alınan tavsiye kararları çerçevesinde belirlenip hayata geçirilmiştir (Avaner, Barbak ve Fedai, 2021). Koronavirüs Bilim Kurulu'nun tavsiye niteliğindeki kararlarının öncelikli şekilde dikkate alındığı, başta sokağa çıkma yasağı olmak üzere çok ayrıntılı kısıtlama tedbirleri getiren İçişleri Bakanlığı genelgelerinin, "Sağlık Bakanlığı ve Bilim Kurulu'nun önerileri" ya da "Koronavirüs Bilim Kurulu'nun önerileri doğrultusunda..." ibareleriyle gerçekleştirilmesinden anlaşılabilir (Örnek için bakınız: İçişleri Bakanlığı'nın 10.04.2020 tarihli Sokağa Çıkma Yasağı konulu genelgesi, www.icisleri.gov.tr/2-gun-sokaga-cikma-yasagi).

Merkezi düzeyde alınan kararlardan, doğrudan Sağlık Bakanlığı'na bağlı kuruluşların yapacağı hasta tedavisiyle ilgili konular dışındaki tüm tedbir ve kararlar, ülke genelinde genel bir işleyiş süreci olarak, İçişleri Bakanlığı tarafından genelgelere bağlanıp taşrada il ve ilçelerde uygulanmak üzere valiliklere/kaymakamlıklara gönderilmiştir. Valilikler ve kaymakamlıklar tarafından söz konusu tedbirler, 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu hükümleri kapsamında il/ilçe umumi hıfzıssıhha kurulu kararlarına dönüştürülerek kanunun öngördüğü idari ve adli işlem yaptırımları uygulama gücüne kavuşturulmuştur. Vali ve kaymakamlar, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu başta olmak üzere ilgili mevzuattan yararlanarak, Türkiye'de geleneksel olarak mülki idare sisteminin sahip olduğu toplumsal saygınlık ve mesleki olarak taşrada taşıdıkları liderlik misyonundan aldıkları güçle, bu kararları günlük yaşamda hayata geçirmişlerdir. Yani merkezi yönetimin taşra örgütlenmesi olarak mülki idareler, illerde kamu yönetimini harekete geçiren, devletin imkân ve kapasitesinin krizle mücadelede etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayan idari kurumlar olarak ön plana çıkmışlardır. Bu anlamda, şehirlerde Covid-19 krizinin tüm yönleriyle yönetilmesinde mülki idare amirleri (vali, vali yardımcısı, kaymakam) görev bölgelerinde koordinasyon ve iş birliğini sağlayan lider kamu yöneticileri rolünü üstlenmişlerdir (Şenel, 2021).

Merkezi düzeyde planlanarak taşraya hıfzıssıhha kurulu kararları alınarak sahada uygulanması için gönderilen bu mücadele tedbirlerinin içinde, Covid-19 hastası ya da temaslılarının 14 gün süreyle izolasyona tabi tutulmasından, belirli dönemlerde kahve, kafe, bar, pavyon gibi özel işyerlerinin faaliyetlerinin

yasaklanması/kısıtlanmasına; sokağa çıkma kısıtlaması getirilen kişilerin özel ihtiyaçlarının kendi evlerinde karşılanmasından (Vefa Sosyal Destek Grupları), kurumlarda/özel işletmelerde uyulması gereken koronavirüs tedbirlerinin denetimine kadar hemen hemen toplumsal hayatın tüm alanlarını ilgilendiren konular vardır. Bu tedbirlerin elbette temel amacı, toplumsal hareketliliği azaltarak insanlar arasındaki teması mümkün olduğunca azaltmak suretiyle virüsün yayılımını, “bastırma” stratejisi (Duran, 2020) çerçevesinde önlemektir. Ancak burada, öngörülen tedbirlerin belirlenmesi sürecinden belki daha zor ve meşakkatli olanı, bunları alanda birebir hayata geçirmek, fiilen uygulamaktır. Çünkü bu kararların hemen hepsi, kişisel özgürlükleri kısıtlayan, insanları sosyo-ekonomik ve psikolojik olarak büyük fedakârlıklar yapmaya zorlayan konuları içermektedir. Bu yüzden de gönüllü olarak uyan kişiler olduğu kadar kendilerine yaptırım uygulanması korkusuyla uyanlar da hiç az değildir. Kamunun sağlığını koruyabilmek adına devletin zor kullanma niteliğinin-yaptırım uygulama tehdidinin devreye sokulmasını gerektirmiştir.

Bu nedenle mücadele süreci aynı zamanda bir “kriz yönetimi” gerektirmektedir ki taşrada devletin gücünü temsil eden mülki idare sistemi işte burada “devlet kapasitesinin” en temel yapıtaşı olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü devletin taşradaki kurum ve kuruluşlarını, yerel yönetim birimlerini, hatta STK ve özel işletmeleri bu müdahale tedbirlerini uygulama konusunda harekete geçirebilecek, kararların uygulanmasını takip edip alanda denetlemesini yapabilecek en önemli güç-otorite merkezi, illerde-ilçelerde mevcut yasal ve toplumsal koşullarda, mülki idare amirleridir. Ülkemizde köklü bir devlet geleneğinin mümessilleri konumundaki mülki idare amirlerinin, devleti temsil ettikleri, devlet adına hareket ettikleri yönündeki toplumsal inanç, bu yöneticilerin liderlik ve koordinasyon kabiliyetlerini-otoritelerini daha da güçlendirmiştir (Çapar ve Koca, 2021). Buradan hareketle, mülki idare yapılanmasının, yerel yönetimlerin ve sivil toplumun mücadelede desteğini/katkısını alarak “kapsayıcı yönetim” (Keyman, 2020) tarzına uygun bir kriz yönetimi sergilemek suretiyle oldukça etkin faaliyetler gerçekleştirebildiği söylenebilir.

Türkiye’de 11-12 Nisan 2020 tarihlerini kapsayan hafta sonu günlerinde, 30 büyükşehir ve Zonguldak ilinde geçerli olmak üzere kamuoyunun beklemediği bir anda, kısıtlamanın başlayacağı cuma akşamında ilan edilen sokağa çıkma

yaşagında/kısıtlamasında yaşananlara göz atmak bile bunun anlaşılması için tek başına yeterlidir. Bir gecede İçişleri Bakanlığı'nın konuya ilişkin ayrıntılı, geniş kapsamlı genelgesi uygulamaya geçirilmiş; yasakların kimleri nasıl etkilediği, halka, belki yüzbinlerce işletmeye, milyonlarca çalışana duyurularak aynı zamanda sokağa çıkamayan vatandaşların ekmek almak ve mutfak alış-verişi yapmak gibi "özel" işlerini görmek üzere Türkiye'deki tüm il ve ilçelerde, valilik/kaymakamlık Vefa Sosyal Destek Grupları kurulmuştur. Daha önce hiç böyle bir tecrübeye sahip olamayan devlet kuruluşları ve STK temsilcileri, neredeyse bir gecede örgütlenip araç-personel donanımı sağlanarak, 65 yaş ve üstü ile kronik hastalığı olan vatandaşların temel yaşamsal ihtiyaçlarında mağduriyet yaşamaması adına, olağan dönemde tamamen "özel" olan işlerini "kamu hizmeti" şeklinde yerine getirmeye başlamışlardır. Tüm bu çalışmalar, merkezde İçişleri Bakanlığı'nın yönlendirmesi ve ana hatları genelgelerle çizilen talimatlar doğrultusunda, büyük oranda mülki idare amirlerinin çabası ve koordinasyonunda, hem de güçlü bir yasal altyapı ve örgütsel/işleyişsel çerçeve olmaksızın, uygulama süreci içinde tam bir "yönetişim modeli" olarak ortaya çıkan; kısaca VEFA olarak adlandırılan ekipler sayesinde başarılabilmiştir (Özel ve Dönmez, 2021). İşte tüm bu süreçler, kriz durumlarında devlet ve kamu yönetiminin hızlı, etkin bir şekilde örgütlenme, koordinasyon içinde çalışabilme kapasitesinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koyan örneklerdir.

Elbette Türkiye ve diğer ülkelerdeki Covid-19 krizinin yönetiminde yaşanan eksiklikler ve yönetim süreçlerinin başarısının değerlendirilmesi, daha ayrıntılı analizler içeren başka çalışmaların konusu olabilir. Pandemi kriziyle mücadeleden elde edilen bilgi ve tecrübeler ışığında, sağlıklı şekilde analizler yapılabilecek gereken tedbirler alındığı takdirde, gelecek dönemlerde yaşanacak muhtemel krizlere karşı devletler ve yönetimler, daha dirençli hâle getirilebilecek, çok daha başarılı bir yönetim performansı ortaya konabilecektir. Bu araştırmamız da, salgının küresel düzeyde devlet ve yönetim anlayışında ortaya çıkardığı önemli değişimlerle bağlantılı şekilde, daha ziyade bu amaca hizmet etmeye yönelik bir çalışmadır. Çünkü bu sancılı salgın sürecinde yaşanan karmaşık sorunlar, tek başına bir yönetsel yapı ya da örgütün, bölgesel, hatta küresel düzeyde yaşanan/yaşanacak pandemi, uluslararası göç, iklim değişikliği gibi her yönüyle muazzam krizlerin üstesinden gelemeyeceği gerçeğini öğretmiş; yerel-ulusal hatta küresel düzeyde iş birliği ve koordinasyonu artırmayı amaçlayan stratejiler üzerinde

çok çalışılması gerektiği anlaşılmıştır. Krizlere karşı dirençli bir yönetimin inşa edilmesi, genel olarak toplumun dayanıklılığını artıracak önleyici yatırımların yapılmasını, kullanılacak kaynakları temin etme başta olmak üzere gereken her türlü hazırlığın yapılmasını ve idarenin kriz yönetme kapasitesinin geliştirilmesini gerektirir (Genç, 2021:21).

SONUÇ

Pandemi konusu ilk etapta kamuoyunda, hatta literatürde bile, genellikle siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanının dışında değerlendirilmiştir. Ancak tüm toplumsal hayatı tehdit eden salgınlarla mücadelenin, birebir hastaların tıbbi tedavisi dışında, tamamen siyasetin, kamu yönetimi disiplininin, hatta genel olarak sosyal bilimlerin en merkezi inceleme-araştırma alanlarından biri olacak kadar sosyo-ekonomik hayatın her alanını etkileyen bir hayat memet meselesi olduğu artık çoktan anlaşılmış bulunmaktadır.

Pandemi öncesi küresel dönemde geleneksel “ulus devletin” otoritesi, siyasal bütünlüğü tartışılır hâle gelmiş, ulus devletin vatandaşlarına artık eşitlikçi, demokratik bir refah devleti sunamayacağı, sıklıkla iddia edilmişti. Ancak, yerinde bir ifade ile “Covid-19 krizi” olarak da adlandırılan pandemi süreciyle birlikte, esasen ekonomik ve toplumsal değişimin asıl dinamiklerinin nitelik itibarıyla varlığını sürdürmekte olduğu, kapitalist sistemin ve siyasal düzenin (ulus-devlet) hem kendi territoryal alanında hem de uluslararası ilişkilerde hâlen en etkin güç konumunda olduğu bir kez daha teyit edilmiştir. Diğer taraftan, küreselleşme tartışmaları çoğunlukla, bilgi iletişim teknolojilerinin sürece katkısı çerçevesinde ekonomi politik tabanlı gelişmeler merkezinde ele alınıp bunun devlet ve kamu yönetimine etkilerinin açıklanması şeklinde ilerlemişti. Ancak Covid-19 küresel krizinin küreselleşmenin hızlandırıcı ve krizi derinleştirici etkisi dikkate alındığında, bu tartışmalara yeni bir boyut eklenmesi; küresel pandemi krizinin devletleri ve yönetimleri dönüştürme potansiyelinin de göz önüne alınması gerektiği değerlendirilmektedir.

Mücadelede en ön planda elbette sağlık teşkilatının çalışmaları, hastaların tedavisi başta olmak üzere, bulaşıcı hastalığın kaynağı, temas çevresi ve hastaların/temaslıların izolasyonu yer almaktadır. Ancak küresel pandemiyle mücadelede belki bu sadece buz dağının ilk bakışta görünen kısmıdır. Öncelikle salgının yayılmasını önlemeye dönük halk sağlığı tedbirlerinin uygulanması başta

olmak üzere, salgının ortaya çıkardığı sayısız sosyo-ekonomik sorunlarla mücadele etmek adına yapılan çalışmalar, bu krizle savaşımın çok daha büyük ve kapsamlı kısmını oluşturmaktadır. Bu noktada, devletin/yönetimin örgütlenmesi ve işleyişi en kritik başarı unsuru hâline gelmektedir.

Küresel bağlam göz ardı edilmeden gerek Batılı ülkelerde gerekse Türkiye’de devletin pandemi kriziyle mücadelesinin eleştirel bir bakış açısıyla tartışılması, sayıları ve karmaşıklık düzeyi giderek artan uluslararası göç, iklim değişikliği gibi pek çok krizle baş edebilmek için yaşamsal önemde dersler alınmasını sağlayabilecektir. Bu çalışmada, pandemiyle mücadele süreci realist ama eleştirel bir şekilde incelenerek, hâlen “vatandaşlık” temeline dayalı realist anlamda dünyada en geçerli siyasal bütünlük olan ulus devlet yönetimlerinde bu tür krizlere karşı yapılacak muhtemel reformlara dair çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır. Küreselleşme teorileri çerçevesinde devlet ve onun yürütme aygıtı olan yönetim yapılanması-anlayışı tartışmaları analiz edildiğinde, pandemi sonrası küresel sistemin, gene güçlü ulus devletler liderliğinde şekillenmekte olduğu/şekilleneceği sonucu çıkarılabilir. Ancak bu son küresel kriz, ulus devlet mekanizmasının giderek sıklaşan ve derinleşen pandemi gibi karmaşık krizlere karşı, “risk toplumu” temelinde yeniden tahkim edilmesinin zorunlu olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Küresel çaptaki bu soruna tek başına bir yönetsel yapının gerekli cevabı veremeyeceği; yerel-ulusal-bölgesel, hatta küresel düzeyde iş birliğine, koordinasyona ve ortaklıklara ihtiyaç duyulduğu net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, ABD, İngiltere, İtalya, İspanya, Brezilya gibi nispeten çok büyük ekonomilere hükmeden, uluslararası değerlendirmelerde güçlü devlet ve kamu yönetimi mekanizmalarına sahip oldukları kabul edilen Batılı devletlerin bu kapasitelerini, büyük oranda siyasi otoritenin politik tutumuyla da yakından ilişkili olarak, pandemiyle mücadelede etkin bir şekilde kullanamadıkları görülmüştür. Yine, hangi politikalar tercih edilirse edilsin, kısıtlayıcı tedbirler ve mücadele politikalarının başarılı bir şekilde uygulanması, büyük oranda bürokrasi ve kamu yönetiminin kriz ortamına adapte olarak etkin ve verimli bir şekilde çalışabilmesine bağlı olmuştur.

Türkiye ise, ana hatlarıyla, geleneksel “merkezi ve güçlü devlet kapasitesini” hayata geçirerek, küresel pandemi sorununa ulusal çapta hızlı

ve çok etkin bir cevap veren (en azından, pandeminin bir “kriz” şeklinde çok şiddetli etki gösterdiği ilk dönem-2020,2021 yılları itibarıyla) ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye’nin pandemiyle mücadele uygulamalarında sağlanan başarı düzeyinde, güçlü sağlık sistemi kapasitesinin yanı sıra, geleneksel merkeziyetçi ve güçlü devlet yönetiminin tezahürü olarak, merkezde Cumhurbaşkanlığı başkanlığındaki Hükümet ve İçişleri Bakanlığı’nın, taşrada ise ‘mülki idare sisteminin’ temel mücadele aktörleri olarak paylarının büyük olduğu söylenebilir. Temel prensipleri Sağlık Bakanlığı Koronavirüs Bilim Kurulu’nun önerileri doğrultusunda İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenen mücadele stratejisi çerçevesinde, 150 yıllık bir devlet geleneği kurumu olarak mülki idare sistemi, tüm illerde-ilçelerde güçlü devlet yapılanmasını hayata geçirerek, koronavirüs tedbirlerinin uygulanmasından, süreçten zarar gören vatandaşlara Hükümetçe yapılan sosyal yardımların evlerinde ulaştırılmasına kadar çok geniş bir yelpazede faaliyet göstererek, kapsayıcı ve bütüncül yönetim tarzına bir örnek teşkil etmiştir. Ancak, öncelikle (İçişleri Bakanlığı genelgeleri doğrultusunda uygulanan) sert kriz yönetimi tedbirlerinin açık bir kanuni çerçevesinin olmaması; kamu görevlilerinin ve halkın kriz yönetimine daha fazla katılım sağlamasını teşvik edecek yollarının bulunması olmak üzere, elbette kriz yönetiminde yaşanan pek çok eksiklik de süreç çok iyi analiz edilip ortaya konmalıdır. Gereken dersler çıkarıldıktan sonra ise buna benzer krizlere karşı yönetim sistemi, demokratik değerler çerçevesinde meşruiyet de gözetilerek, mutlaka güçlendirilmelidir. Çünkü Hükümet tarafından olağanüstü hâl ilan edilmediğinden buna ilişkin mevzuatın da geçerli olmadığı ancak çok sıkı Covid-19 krizi tedbirlerinin uygulandığı pandemi döneminde görüldüğü üzere, krizin gerektirdiği olağan dışı kararların alınması ve uygulanması, hem hukuki anlamda çok tartışmalı konular ortaya çıkmasına hem de idarenin yeterince etkin çalışmamasına yol açabilmektedir.

Pandemi kriziyle mücadele sürecinde liberal demokrasinin hâkim olduğu Batılı ülkelerde, popülist siyasal akımların yükselişte olduğu (Trump başkanlığındaki ABD gibi) önceki yıllarla kıyaslandığında, uluslararası neo-liberal ekonomik sisteme daha az bağımlı olmayı hedefleyen ulusal politikalar üretmek, etnik-dini-çatışmacı kimlik temelli toplumsal çatışmalardan sakınmak ve daha adil bir sosyo-ekonomik düzen yaratmak adına, toplumsal değişim ve dönüşümü sağlayacak, temel ihtiyaçların karşılanması ve ortaya çıkan krizlerle etkin mücadele edebilen; yani, kültürel-kimlikel çatışmalardan beslenen popülist “kültür siyaseti” ya da

söylem siyaseti yerine, reel sorunlara odaklanan bir siyaset-devlet anlayışının egemen olmaya başladığı görülmektedir. Bu anlamda, bu yeni siyaset tarzının da uluslararası küresel ekonomik düzen içinde bölgesel-küresel iş birliklerine açık, ancak aynı zamanda küresel krizlerde kendi ayakları üzerinde durabilecek, “kendi kendine yeterli” bir ulus devlet yaratma ideali çerçevesinde şekillenmesi temel bir gerekliliktir. Bu devletin, vatandaşlarının temel sağlık hizmetlerine ulaşmasını güçlü bir sosyal devlet şemsiyesiyle güvence altına almayı, refahı toplumda daha adil dağıtmayı, evrensel insani değerleri ve “demokratik vatandaşlığı” esas alan güçlü bir “kamu yönetimi” kurmayı hedef alacağı öngörülebilir.

Ekonomik ve askeri güç yönünden dünyanın önde gelen ülkelerinin pandemiyle mücadelede uğradıkları büyük kayıplar ve yönetim süreçlerinde yaşadıkları ciddi sıkıntılar, bu ülkelerin bile krizlere karşı ne kadar kırılgan olduğunu göstermiştir. Bu anlamda, modern dünyada tek meşru güç kullanma tekeline sahip devlet kurumunun bu krizde üstlendiği misyonu, yerine getirdiği çok çeşitli işlevleri, çok gelişmiş olsa bile, hiçbir özel-sivil örgütün yapamadığı görülmüştür. Covid-19 krizi göstermiştir ki, krizlere karşı daha dirençli bir toplum inşa edebilmek adına, genel olarak devletin, özelde de belirlenen devlet politikalarını uygulayacak mekanizma olarak kamu yönetiminin, giderek daha sıklıkla rastlanan krizlerin beraberinde getirdiği karmaşık sorunları çözme kapasitesinin, temel demokratik değerlere bağlı kalarak, güçlendirilmesi acil bir mecburiyettir. Tarihsel analizler, köklü sosyo-ekonomik gelişmelerin hep krizlerden sonra gerçekleştiğini göstermektedir ki son yaşanan küresel pandemi krizinin, toplumsal sistemi dönüştürücü bir işlev üstlendiği/üstleneceği anlaşılmaktadır. Artık modern toplumlarda krizlerle mücadele, devlet anlayışının merkezine yerleşmiş olup; yönetimin de en temel, en hayati meselesi hâline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Akbulut, Ö. (2007). *Küreselleşme Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*, Ankara: TODAİE Yayınları

Aslan, O. E. (2021). *Toplumsal Hızlandırıcı Olarak Küresel Salgın ve Dünya Düzeni*. O. E. Aslan ve S. K. Akçapar (Ed.), *Bireyden Devlete Küresel Salgın* (SS. 9-20). Ankara: Pegem Akademi

Avaner, T. ve Barbak, A. ve Fedai, R. (Ed.), (2021). *Covid-19 Pandemisi ve Türkiye*, Ankara: TİAV Yayınları

Belek, İ. (1997). *Post-Kapitalist Paradigmalar*, İstanbul: Sorun Yayınları

Capano, G., Howlett, M., Jarvis, D. S.L., Ramesh, M. ve Goyal, N. (2020). *Mobilizing Policy (In)Capacity to Fight COVID-19: Understanding Variations in State Responses*, *Policy and Society*, 39:3, 285-308, Erişim tarihi: 21 Ocak.2021, www.tandfonline.com/loi/rpas20

Çapar, S. ve Koca, M. (2021). İl ve İlçelerde Mülki İdarenin Koordinasyon Kapasitesi. Ankara: TİAV yayınları

Çuhacı, A. (2007). *Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı*. *Sosyoloji Dergisi*, 3(14), 229-157

Dunlop, C. A., Ongaro, E. ve Baker, K. (2020). *Researching COVID-19: A research agenda for public policy and administration scholars*, *Public Policy and Administration*, 35(4), 365–383

Duran, H. (2020). Devletlerin Koronavirüsle Karşılaştırmalı Mücadele Stratejileri, Erişim tarihi: 22 Ocak 2022, <https://setav.org/assets/uploads/2020/04/A317.pdf>

Erdem, Ç. (2008). *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, *Demokrasi Platformu*, 4 (5), 81-96

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi

Genç, F. N. (2021). *Kriz Yönetimi Covid-19 Pandemisi*. Ankara:Nobel Akademik Yayıncılık

Harvey, D. (2000). *Time-Space Compression and the Post Modern Condition*. Held, D. ve Mcrow, A. (Ed.), *The Global Transformation Readers-An Introduction to the Globalisation Debate*, (ss. 82-91). Cambridge: Polity Press

İçişleri Bakanlığı, (2020). *Sokağa Çıkma Yasağı Genelgesi*. Erişim tarihi: 13 Mart 2022, <https://www.icisleri.gov.tr/2-gun-sokaga-cikma-yasagi>

Jessop, B. (2005). *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*. B. Yarar ve A. Özkazanç (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları

Keyman, F. (2020). *Post-Korona Türkiye ve Siyasette Değişim*. Erişim tarihi: 10.10.2020, <https://www.perspektif.online/post-korona-turkiye-ve-siyasette-degisim/>

Kuhlmann, S., Helsröm, M., Ramberg, U. ve Reiter, R. (2021). *Tracing divergence in crisis governance: responses to the COVID-19 pandemic in France, Germany and Sweden compared*. *International Review of Administrative Sciences*, 87(3), 556-575

Küçük, A. (2021). *Covid-19 Pandemisi İle Mücadelede Sağlık Politikaları*. T. Avaner, A. Barbak ve R. Fedai (Ed.), *Covid-19 Pandemisi ve Türkiye* (ss. 95-126). Ankara: TİAV Yayınları

Lodge, M. ve Wegrich, K. (Ed.), (2014). *The Problem-Solving Capacity of Modern State*. Oxford: Oxford University Press

Nash, K. (2010). *Contemporary Political Sociology: Globalization, Politics, and Power*. West Sussex: Wiley Blackwell Pub.

Ngwenyama, O. (1991). The critical social theory approach to information systems: problems and challenges, (*Information systems research: Contemporary approaches and emergent traditions*, 267-280 içinde). Erişim tarihi: 22.01.2022, https://www.researchgate.net/publication/236876681_The_critical_social_theory_approach_to_information_systems_problems_and_challenges

Özel, M. ve Dönmez, D. (2021). *Türkiye’de Covid-19 Salgını ile Mücadele Sürecinde Bir Yönetişim Modeli Olarak Vefa Sosyal Destek Gruplarının İncelenmesi*. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 492, 263-290

Pattyn, V., Matthys, J. ve Hecke, S. V. (2021). *High-stakes crisis management in the Low Countries: Comparing government responses to COVID-19*. *International Review of Administrative Sciences*, 87(3), 593–611

Rustin, M. (1989). *The Trouble with New Times*. S. Hall ve M. Jacques (Ed.) *New Times*, SS. 303-320, London, Lawrence and Wishart

Saklı, A. R. (2007). *Kapitalist Gelişim Sürecinde Fordizm ve Post-Fordizm*. Erişim tarihi: 23.11.2008, <http://www.sakli.info/Fordizm.pdf> ()

SAM (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi), (2020). *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler*, (Derleme). Erişim tarihi: 07.11.2020, <http://sam.gov.tr/pdf/sam-yayinlari/sam-covid-kitap.pdf>

Şenel, S. (2021). *Koronavirüs (Covid-19) ile Mücadelede Mülki İdare Amirlerinin Koordinasyon Rolü: Bayrampaşa Kaymakamlığı Örneği*. *Türk İdare Dergisi*, 93 (492), 331-367

Uslu, C. (2020). *Popülist Egemenlik Anlayışının Teorik Kökenleri: Rousseau Ve Schmitt*. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(42), 3-39

Valiyeva K. (2020). *Covid-19 İle Ulus Devleti Yeniden Düşünmek*. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19(37) Bahar (Özel Ek), 390-40

Yılmaz, A. (2010). *Kalkınma Ajansları ve Yerel Yönetişim*. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 466, 175-195

Sık Kullanılan İnternet Siteleri:

<https://coronavirus.jhu.edu/map.html>

<https://covid19.saglik.gov.tr/>

<https://www.icisleri.gov.tr/>

<https://www.theguardian.com/international>

<https://www.who.int/>

<https://www.worldometers.info/>

